

**ПЕРШИЙ ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКИЙ ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ
1897 Р. ПРО ЧИСЕЛЬНІСТЬ ТА РОЗМІЩЕННЯ
ПЕРЕВАЖАЮЧИХ ЕТНІЧНИХ ГРУП
У МІСТАХ СЛОБІДСЬКОЇ УКРАЇНИ**

Слобідська Україна – регіон, до складу якого на межі століть входили Харківська, Полтавська, Чернігівська губернії. У Слобожанщині національна структура населення міст формувалася протягом століть під впливом соціально-економічного, політичного та культурного розвитку України. Кожен із етносів приносив сюди частину своєї культури, звичаїв, традицій. На початку ХХ ст. в регіоні склалося стійке національне співвідношення населення. Серед переважаючих національних груп міського населення регіону, за даними Загальноросійського перепису 1897 р., можна назвати українців, росіян, євреїв, поляків, німців, білорусів. Найбільшими містами регіону вважалися Харків, Кременчук та Полтава, де загальна кількість населення складала відповідно 174846 чол., 58648 чол., 53060 чол. Густо населеними були Ніжин – 32108, Суми – 27575, Ахтирка – 23390, Ромни – 22539 чол. [2, 1; 6, 2-3; 7, 2-3].

Міське населення краю складало 14,9% від загальної кількості. Домінуючими етнічними групами Харківської губернії були українці та росіяни. У містах мешкало 198774 чол. – представників автохтонного населення. Росіян нараховувалося 145504 чол. [8, 2] Автохтонне населення переважало у всіх містах губернії, крім Харкова та Чугуєва. За матеріалами перепису 1897 р. серед 173989 осіб обох статей у губернському місті росіяни становили 109914 чол., що відповідало 63,17%, українці – 45092 чол., тобто – 25,6% [1].

Розвиток економічних та торговельних відносин, становлення закладів культури та освіти сприяв притоку до міста представників різних етносів, що не мали автохтонного походження. Так, під час перепису 1897 р. у Харкові було зареєстровано 23 тис. чол., народжених у Курській губернії, 6 тис. – в Орловській, 2 тис. осіб, що прибули з Московської та Калузької губерній.

Чугуїв нараховував 10838 представників російського етносу та 1118 представників автохтонного населення. Високий відсоток перших можна пояснити не лише колонізаційною політикою, що проводив царизм

протягом століть, але й тим, що частина молоді, особливо та, як навчалася, визнавала рідною мовою російську, хоча за етнічною належністю це могли бути українці. Крім того, в умовах русифікації, яку запроваджував уряд у межах України, більшість населення, що належала до заможних верств населення (духовенство, купецтво), визнавали себе належними до російського етносу, зрікаючись тим самим українського походження.

Третьою за чисельністю етнічною групою постали євреї. Їх кількість у містах губернії становила у 11795 осіб. Переважна більшість представників цього етносу зосереджувалася у Харкові. Кількість євреїв, що жили у місті, визначалася переписом у 9848 осіб. Значно менша чисельність представників цього етносу проживала у Богодухові та Сумах. У межах першого євреїв нараховувалося 890 чол., у Сумах – 729 осіб. Незначне представництво євреїв налічувалось у містах Золочів та Краснокутськ. В інших містах чисельність представників цього етносу варіювалася від 14 осіб у Валках, до 238 осіб у Слов'янську. Статистичні матеріали визначали по 1 особі в кожному з означених населених пунктів.

Майже втричі менше, ніж євреїв, у містах Харківської губернії проживало поляків. Наприкінці XIX ст. їх нараховувалося 4657 осіб. Як і представники інших переважаючих національних груп, поляки зосереджувалися в основному у Харкові. 187 чол. проживало у Сумах, 146 чол. у Чугуєві. В Ахтирці представників цього етносу було лише 86 чол., у Слов'янську – 58 чол., лише 2 особи мешкало у Золочеві. Взагалі відсутні поляки у Краснокутську.

Кількість етнічних німців у межах Харківської губернії визначалася у 2809 осіб. Найбільше їх було у Харкові – 2353 чол. Кількість представників німецького населення в інших містах губернії складала 446 осіб. Розподіл по населених пунктах міського типу був наступним: Суми – 280 чол., Слов'янськ – 43 чол., Білопільля – 23 чол., Ахтирка та Ізюм по 22 особи. У Лебедині, Богодухові, Валках представників німецького народу нараховувалося відповідно 9, 8, 7 осіб. По одній особі було зафіксовано у Краснокутську та Золочеві.

У Чернігівській губернії ще у XII ст. існували Чернігів, Любич, Ніжин, Глухів, Новгород-Сіверський, Словенськ, Стародуб, Носов та ін. [2, 8]. Ці міста протягом століть активно освоювалися представниками різних етносів. Чисельність населення Чернігівської губернії на

1897 р. визначалася у 2297854 чол. [5, 8]. Мешканці міст складали 9,11% від загальної кількості жителів. Вони зосереджувалося у Чернігові,

15 повітових та 4 позаштатних містах. До останніх належали Березне, Короп, Нове Місто, Погар. Також до складу губернії входило 49 містечок.

Автохтонне населення у містах Чернігівщини складало 67%. Чисельність українців складала 102184 особи. На відміну від Полтавської та Харківської, в межах Чернігівської губернії українці не були домінуючою національною групою в усіх містах. Матеріали перепису 1897 р. фіксують значну перевагу за чисельним складом автохтонного населення у Ніжині, Чернігові, Борзні, Конотопі. Третє місце за чисельністю автохтонне населення посідало у Стародубі. Кількість українців у межах цього міста – 133 особи. У Стародубі їх випереджали за кількістю росіяни та євреї. У Мглині та Суражі автохтонний етнос займав четверте місце, після росіян, євреїв та білорусів. Чисельність українців у цих містах була відповідно 23 та 33 особи.

Перше місце за кількістю українців посідав Ніжин. Їх чисельність у місті складала 21733 особи. Майже вдвічі менше українців спостерігалось у Чернігові – 10085 чол., Борзні – 10846 чол., Конотопі – 10290 чол. Інші міста Чернігівської губернії характеризувалися наявністю автохтонного населення, чисельність якого не перевищувала 10000 осіб. Так у м. Березні – нараховувалося 8349 українців, у м. Глухові – 8621 чол., у м. Кролевіці – 8328 чол. Взагалі відсутні представники автохтонного етносу у Новому Місті та Погарі.

Друге місце, за чисельністю серед міського населення Чернігівської губернії посідали євреї. Їх кількість складала 54401 особа. Така перевага представників цього етносу над іншими національними групами спостерігалася лише у Суражі. Тут євреї склали 60% – приблизно 2400 осіб. Найбільше євреїв зосереджувалося у Чернігові – 8780. У межах губерньського міста вони поступалися за чисельністю лише українцям. Відповідна етнічна ситуація визначалася матеріалами перепису у переважній більшості населених пунктів міського типу губернії.

Євреї посідали третє місце у Мглині, Новозибкові, Новому місті, Стародубі та Погарі. Чисельність представників цього етносу у перерахованих містах була відповідно 2675, 3787, 67,4897, 1159 осіб.

Росіяни посідали третє місце за чисельністю серед переважаючих етнічних груп міського населення Чернігівської губернії. Їх кількість визначалася у 48527 осіб. Найбільше представників цього етносу було зосереджено у Новозибкові, Чернігові та Стародубі. Кількість росіян у Новозибкові визначалася у 11055 чол. Це найбільш густозаселене

представниками цього етносу місто Чернігівської губернії. Дещо менше їх було у Чернігові – 7985 чол. та Стародуї – 7255 чол. Інші міста зосереджували представників цього етносу на своїй території від 77 чол. у Коропі до 4840 чол. у Мглині.

Четвертими за чисельністю поставали білоруси. Їх нараховувалося 1925 осіб. Вони не мали доміанти в жодному населеному пункті краю. Але посідали друге місце за чисельністю у Суражі, поступаючись лише євреям. Кількість представників цього етносу тут складала 978 осіб. У Суражі було зосереджено 50,8% білоруського міського населення.

Значна кількість білорусів, порівняно з іншими містами губернії, була зафіксована у Новозибкові та Конотопі – відповідно 303 та 263 чол. По 5 осіб у Кролевці та Стародубі. По 2 особи зафіксовано у Коропі та Сосниці. Найменше представників цього етносу спостерігалось у Козельці. У місті мешкав лише один білорус. Взагалі представники білоруського етносу були відсутні у таких містах, як Нове Місто та Погар.

Незначно, але поступалися білорусам за чисельністю поляки. Їх кількість у межах міст Чернігівської губернії визначалася у 1297 осіб. Так як і білоруси, вони не мали переваги в жодному з населених пунктів міського типу, краю. Найбільше представників цього етносу зосереджувалося у Чернігові. Кількість поляків в межах цього міста визначалася у 374 особи. 238 представників етнічного польського населення зафіксовано було у Ніжині. Взагалі відсутні представники польського етносу у Новому місті та Погарі.

Наприкінці активно колонізувалася у XVIII ст. Полтавщина. XIX ст. тут було сформовано стійкий етнічний склад населення. За переписом 1897 р. загальна чисельність населення Полтавської губернії складала 2794727 осіб. Міські жителі були в основному зосереджені в таких населених пунктах, як Полтава, Гадяч, Зіньків, Кременчук, Лохвиця, Миргород, Лубни та ін. Загалом у Полтавській губернії нараховувалося 17 міст, в яких проживало 9,7% населення губернії. Переважаючими групами виступали українці, росіяни, євреї, білоруси, німці, поляки. Домінанта належала українцям. Вони переважали практично у всіх містах, крім Кременчука. Загальна кількість українців у 17 містах складала 156752 особи. Найбільше представників автохтонного населення було зосереджені у Полтаві, Ромнах, Прилуках та Кременчуці. В межах губернського міста їх нараховувалося 30086 осіб, у Ромнах – 13856 чол., Прилуках – 11850 чол., Кременчуці – 18980 чол. Дещо менше українців зосереджувалося у

Зінькові, Градизьку. Миргороді, Переяславі та Кобеляках. Їх чисельність визначалася від 7708 осіб у Кобеляках до 8957 осіб у Зінькові.

Друге місце серед міського населення посідали євреї. Їх кількість складала 80491 особа. Найбільше представників єврейського етносу зосереджувалося у Кременчуці – 29577 осіб та Полтаві 10690 осіб.

Значна частина євреїв жила в містах: Золотоноша – 2765, Лубни – 3001, Пирятин – 5737, Прилуки – 5719, Ромни – 6341. Чисельність євреїв у межах Полтавської губернії постійно зростала. За даними на 1 січня 1908 р. в містах їх нараховувалося 115265 чол. Всього ж по губернії – 149297 осіб [5, 8]. Найбільше, так як і наприкінці ХІХ ст., євреїв зосереджувалося у Кременчуці – 36962. Це складало 61% від загальної кількості населення міста. Майже вдвічі збільшилася кількість євреїв у Ромнах, Глинську, Лохвиці та Лубнах [5, 7]. Дещо повільніше, за означений період, зростала кількість представників єврейського населення в містах: Гадячі, Золотоноші, Кобеляках Миргороді, Переяславі. За даними на 1908 р. у Гадячі євреї склали 21% населення, тобто 2306 чол., Золотоноші – 3216 чол., Кобеляках 3797 чол., Миргороді 1812 чол., Переяславі – 7429 чол. [5; 2-3, 87-90]. Така картина була типовою для Полтавської губернії. Хоч певним чином були і виключення. Наприклад, за період з 1897 до 1908 рр. чисельність євреїв зменшилась у Полтаві з 10690 до 10669 осіб, Градизьку з 1111 до 912 осіб.

Урбанізації єврейського населення сприяли наступні фактори:

Указ царя від 1804 р., який визначав неможливість для представників цього етносу мешкати у сільськогосподарській місцевості. Він також передбачав необхідність виселити євреїв з сіл у термін 3-4 роки.

Заборона утримувати корчму та орендувати землі або помістя.

Укази генерал-губернатора Репніна (1821-1822 рр.) дозволяли проводити торгівельні операції лише в містах та містечках.

Третє місце, за даними перепису населення 1897 р., у Полтавській губернії посідали росіяни. Загальна чисельність представників цього етносу у 17 містах Полтавщини становила 31246 осіб. Незважаючи на те, що Росія мала найбільший вплив на Слобідські землі протягом століть в порівнянні з іншими регіонами України, доміанти росіян не спостерігалося в жодному місті Полтавської губернії. Найбільше представників цього етносу зосереджувалося у Кременчуці – 12130 чол. та Полтаві – 11035 чол.

В інших містах росіян нараховувалося від 187 у Зінькові до 1933 у Ромнах. Зовсім незначна кількість їх визначена у Градизьку – 52. Найменше представників російського етносу спостерігалось у Глинську – всього 35 осіб.

На межі віків у губернії також визначалася незначна кількість поляків та німців. З цих етносів найбільше у містах зосереджувалося поляків. Їх загальна чисельність складала 2941 чол. Так як і представники інших етносів, вони прагнули оселитися у великих адміністративних та промислових центрах. Переважна більшість поляків (2175 осіб) зосереджувалися у Полтаві та Кременчуці. У губернському центрі їх нараховувалося 1076. У Кременчуці – 1099. В інших містах чисельність польського населення не перевищувала 218 осіб. Найменше поляків зосереджувалося у Костянтинограді – 8 чол., Глинську – 5 чол., Миргороді – 4 чол. Етнічних німців у містах Полтавщини нараховувалося 1092 особи. Вони зосереджувалися, в основному, в Полтаві та Кременчуці. Найбільша кількість німців наприкінці XIX ст. спостерігалася саме у Кременчуці. Тут їх нараховувалося 438 осіб. У Полтаві постійно мешкало 302 представники цього етносу. У Гадячі та Лохвиці німців було по 5 осіб, Переяславі та Глинську по 7 чол., у Золотоноші – 6 чол. Найменше німців було визначено переписом 1897 р. у Зінькові та Градіжську. По 3 представника німецького народу мешкало в кожному з цих міст.

Таким чином, чисельність міського населення Слобідської України складала близько 853162 осіб. Найбільший чисельний показник наявності людності у містах характерний для Харківської губернії. У межах цієї адміністративно-територіальної одиниці мешкало 367343 чол. Значно поступалися Полтавщина та Чернігівщина. У містах Полтавської губернії зосереджувалося приблизно 274294 чол., у Чернігівській – 211525 чол.

Наприкінці XIX ст. міста Слобідської України були залюднені представниками різних етносів. Вони вирізнялися надзвичайною національною строкатістю та розмаїттям. Як зазначають матеріали Загальноросійського перепису населення 1897 р., домінуючою етнічною групою в усіх трьох губерніях Слобожанщини були українці. Серед міського населення вони значно випереджали за чисельністю представників інших народів. Кількість представників автохтонного населення сягала 457710 чол. Крім українців, у містах краю мешкали росіяни, євреї, поляки, німці, білоруси та ін. Євреї та росіяни були переважаючими національними групами у Харківській, Полтавській,

Чернігівській губерніях. Кількість перших становила 146687 осіб. Чисельність росіян визначалася у 91568 чол. Серед городян Полтавської та Чернігівської губерній євреї займали друге місце, поступаючись за чисельністю представникам автохтонного народу. У Харківській вони посідали лише третю позицію, оскільки їх випереджали українці та росіяни. Поляки були віднесені переписувачами до переважаючих етнічних груп лише у Харківській губернії.

Таблиця

Домінуючі та переважаючі етнічні групи міст Слобідської України

<i>Назва губернії</i>	<i>Чисельність міського населення</i>	<i>Домінуюча етнічна група</i>	<i>Кількість чол.</i>	<i>Переважаючі етнічні групи міського населення</i>	<i>Кількість чол.</i>
Полтавська губернія	274294	українці	156752	євреї росіяни	80491 31246
Харківська губернія	367343	українці	198774	росіяни євреї поляки	145504 11795 4657
Чернігівська губернія	211525	українці	102184	євреї росіяни	54401 48527

Підрахунки автора: Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб.: Тип. Товарищества “Народная польза”, 1905. – Т. 48. – 344 с.; Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб.: Тип. Товарищества художественной печати, 1904. – Т. 33. – 317 с.; Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб.: Тип. Эл. Пороховщиковой, 1904. – Т. 46. – 300 с.

Використана література

1. Державний архів Харківської області (ДАХО) Ф. 51. оп. 1. спр. 330. Переписні листки по 5-й переписной участок Харьков и слободы. 152 арк.
2. ДАХО. Ф. 51. оп. 1. спр. 331. Ф. 51. оп. 1. спр. 332. Переписні листки по 5-й переписной участок Харьков и слободы. 205 арк.
3. ДАХО. Ф. 51. оп. 1. спр. 333. Переписні листки по 5-й переписной участок Харьков и слободы. 173 арк.
4. ДАХО. Ф. 51. оп. 1. спр. 334. Переписні листки по 5-й переписной участок Харьков и слободы. 220 арк.

5. ДАХО. Ф. 51. оп. 1. спр. 335. Переписні листки по 5-й переписной участок Харьков и слободы. 128 арк.
6. ДАХО. Ф. 51. оп. 1. спр. 336. Переписні листки по 10-й переписной участок Харьков и слободы. 284 арк.
7. ДАХО. Ф. 51. оп. 1. спр. 337. Переписні листки по 13-й переписной участок Харьков и слободы. 170 арк.
8. ДАХО. Ф. 51. оп. 1. спр. 338. Переписні листки по 13-й переписной участок Харьков и слободы. 164 арк.
9. Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб.: Тип. Товарищества “Народная польза”, 1905. – Т. 48. – 344 с.
10. Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г. – СПб.: Тип. – Лит. Н. А. Ныркина, 1905. – Т. 1. – 268 с.
11. Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведенной 28 января 1897 г. СПб.: Тип. – Лит. Н. А. Ныркина, 1905. – Т. 2. – 268 с.
12. Павловский И. Ф. Статистика еврейского населения в Полтавской губернии со времени ее учреждения и о черте оседлости. – Полтава: Тип. З. И. Маркевича, 1908. – 14 с.
13. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб.: Тип. Товарищества художественной печати, 1904. – Т. 33. – 317 с.
14. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – СПб.: Тип. Эл. Пороховщиковой, 1904. – Т. 46. – 300 с.
15. Русов А. А. Описание Черниговской губернии. – Чернигов: Тип. Губернского земства, 1899. – Т. 2 – 327 с.
16. Русов А. А. Описание Черниговской губернии. Чернигов: Тип. Губернского земства, 1898. – Т. 1. – 437 с.
17. Семенов В. П. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. Малороссия. – СПб.: Тип. Императорской академии Наук, 1909. – Т. 7. – 517 с.
18. Солошенко О. М. Зміни чисельності та складу населення Лівобережної України в др. пол. ХІХ ст.: Дис.... канд. іст. наук. – Харків: Харківський державний університет, 1997. – 288 с.

Аннотация

В статье рассматривается этнический состав городского населения трех губерний Российской империи, территории которых в конце ХІХ ст. входили в состав так называемой Слобожанщины. Рассматривается численность и размещение

преобладающих национальных групп, а именно: украинцев, евреев, россиян, поляков в городах Харьковщины, Полтавщины, Черниговщины.

*Кумеда Т.
Київський національний інституту
культури і мистецтв*

ПОСТАТЬ Б.М.ЛЯТОШИНСЬКОГО В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Роль музики в житті суспільства надзвичайно велика: вона може виражати те, чим живуть люди – горе, радість, сподівання, мрії про щастя тощо. „Музика – це одкровення більш високе, ніж мудрість і філософія”, – вважав Л.Бетховен [1, С. 7]. Вона може окриляти людину, спонукаючи її на високі вчинки, і може пробуджувати в людині нездорові, руйнівні для неї інстинкти. І все це залежить, безумовно, від композитора, його особистості, від широти і різноманітності проявів поетичного чуття реального світу.

Однією з найвидатніших постатей в українській музиці є Борис Миколайович Лятошинський (1895-1968) – художник європейського масштабу, видатний митець слов'янського світу. Ми ще й досі не усвідомили величі його творчої постаті на векторі тисячоліть історії слов'янської та європейської духовних традицій. Йдеться про рівень новаторства, експеримент, якість музичної мови, а ще – закоріненість у своїй культурі і європейській, світовій, культурі як "образі світу", відтвореному в символах, сюжетах духовних цінностях слов'янського, зокрема українського світобачення. Як відомо, евристична цінність поняття "образ світу" полягає в поєднанні в ньому особистісного і суспільно-історичного, чуттєвого і раціонального, конкретного і узагальненого, тобто в його цілісному характері.

Збагачене, "підштовхнуте" європейською культурою початку ХХ століття індивідуальне "я" митця органічно влилося у стильову магістраль мистецтва як одна з оригінальних слов'янських "версій" загальноєвропейського. Тим самим Б.М. Лятошинський зайняв місце серед тих українських митців свого часу, які "повернули Україні Європу, а Європі повернули Україну" [2, С. 114].

Мета даної статті – розглянути місце і роль особистості Б.М.Лятошинського в українській культурі ХХ століття. Творчість